

СЕКЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Психологічний вимір економічної культури студентської молоді

Говорун Т.В., доктор психол. наук
(головний науковий співробітник)

Інститут психології імені Г.Костюка НАПН України

Діяльність економічна охоплює широке коло економічної поведінки – від планування бюджету на рівні країни, підприємства чи сім'ї до заробітної плати, щоденних покупок, сплати податків, планування кар'єри тощо. Всі ці економічні поняття можна оцінювати не лише в категоріях економічного зиску, прибутку, але й оцінювати або доповнювати їх моральними аспектами економічної діяльності – раціональності поведінки, альтруїзму, суспільної корисності, прихильності до інтересів закладу, фірми, сімейної династії тощо. Створена економістами концепція homo-economicus раніше була позбавлена будь-яких моральних категорій оцінювання його діяльності з позицій соціальної цінності, чого не скажеш про неї в сьогоденні. Моральні засади економічної поведінки на різних рівнях суспільного життя розглядаються в тісному взаємозв'язку з чисто фінансовими аспектами її спрямованості – прибутку, ризикованості, вигоди, престижу.

Якщо базуватись на визначенні економічної культури особистості В.В.Москаленко(3) як засвоєної системи соціально-економічних відносин, цінностей та норм, «..які, виникаючи за межами економіки та набуваючи всередині неї спеціального значення у відповідності з її потребами», то гендерні відмінності в економічній культурі мають розкривати різні економіко-психологічні властивості чоловіків і жінок, які забезпечують їм певні рівні матеріального добробуту, фінансових успіхів.

На які моральні засади економічної поведінки опираються сучасні студенти? Згідно досліджень Тадеуша Тишки, студентська молодь виокремлює таку засаду економічної активності як раціональність як базову мотивацію економічної поведінки. На підставі крос-культурних досліджень Т. Тишка дійшов висновку, що значущість оцінки раціональності залежить як від людини, так і від групи, але в цілому від системи правових норм, які є прийнятими в тому чи іншому суспільстві. Саме раціональність визначає можливість реалізувати наступний принцип – економічна вигода, користь або втрати. Ця категорія стосується як підприємливості, так і вибору професії, місця праці, проте завжди опосередкована правовим полем суспільства. Ризикованість може також розглядається як в плані інвестицій, підприємництва, відкриття власної справи, так і вибору професійної діяльності, побудови кар'єри тощо. При цьому часові обмеження ризикованості можуть бути або відчутними одразу, або віддаленими в часі.

Престиж – категорія важлива з огляду на місце праці та соціального

статусу людини. Вона полягає в тому, щоб вигідно показати себе іншим, а також, щоб досягти ефекту Veblera, тобто купити те, що краще, ніж те, що дешевше, але неякісне. Моральність – категорія, яка набуває широкого застосування в економічній діяльності, оскільки полягає передовсім в сплаті податків, в гуманістичній спрямованості вироблення будь-яких товарів, чесному веденні бізнесу. Моральність корелює з категорією альтруїзму. Економічні психологи підкреслюють, що досить часто люди мають меншу вигоду через свідомі поступки, допомогу іншим людям та свідому втрату власних коштів чи прибутків на користь інших людей.

Ерудиція, обізнаність – необхідна умова культури економічної активності. Економічні знання допомагають успішній підприємливості та ефективному менеджменту. Приємність, задоволення – категорії, якими оперують психологи, досліджуючи мотиви економічної активності людей. Про цю категорію культури економічної поведінки заговорили після опублікування Ф. Гербергом у 1966 році дослідження «Робота і натура людська». В ній приводяться результати досліджень економічної задоволеності роботою інженерами і бухгалтерами з позиції оцінки заробітної плати (мотивація зовнішня) у порівнянні з внутрішньою мотивацією, тобто досягнутим ступенем персональних досягнень, визнань, вияву відповідальності, творчості. Герберг дійшов висновку, що на зовні чинники, тобто на заробіток, політику підприємства, стиль керівництва та інше, працівники не звертали уваги тоді, коли відчували внутрішнє задоволення від власної праці. Отже, поліпшення зовнішніх чинників задоволення праці, згідно Гербергу, не може підвищити задоволеність працею в цілому. Найважливіше, це стимуляція внутрішнього задоволення, мотивації визнання, відповідальності, творчості, саморозвитку, досягнень. Загальний висновок в цій праці такий – включення працівників в процес прийняття рішень, у вирішення організаційних питань з метою створення і розширення поля самостійної відповідальності і креативності дає відчутний ефект в культурі економічної поведінки.

Результати досліджень культури економічного мислення та поведінки студентської молоді, а також аналіз соціологічних даних про їх працевлаштування, свідчать про те, що досвід власного матеріального буття молоді людини в найближчому соціальному докільлі найбільшою мірою закладає підвалини сприйняття економічної культури, оцінки того, що діється в економіці на рівні держави, підприємництва, конкретної групи чи сім'ї. При цьому економічна політика держави навіть в економічно стабільних країнах сприймається молодими людьми переважно в негативних барвах. Так, наприклад, згідно результатів опитування, проведеного службою Геллап в 1957 р. 61% американців на той час вважали податки не справедливими. У 1976 р. згідно даних служб Харріс, до такого висновку дійшло вже 76% опитуваних. На сьогоднішній день, відсоток молодих людей, який негативно оцінює економічну політику власних країн сягає майже 90%.

Президент Міжнародного товариства економічної психології, професор польського Інституту психології Тадеуш Тишка, досліджуючи психологічні механізми економічної поведінки студентської молоді, порівнюючи їхні оцінкові ставлення до економічного устрою власної країни, дійшов висновку: в умовах

переходу від планової до ринкової економіки, важливу роль в соціалізації молоді починають відігравати поняття підприємливості, свідомого вибору, інвестицій, власної ініціативи і самоорганізації економічної активності. Виявляється, що молодь з внутрішнім локусом контролю у порівнянні із зовнішнім, характеризується більшою концентрацією на виконанні завдань, вищими успіхами у професійній кар'єрі і більшими досягненнями на керівних посадах. Не менш актуальними в наповненні поняття економічної культури в умовах переходу до ринкової економіки стають можливості молоді в плануванні заощаджень, витрашів, прибутків, інвестицій, які економісти називають,, відсуненням зиску на майбутнє,,. В посттоталітарних суспільствах, на думку Тишки, спостерігається тенденція «економічного нетерпіння», тобто орієнтації студентів на зиск «тут і зараз».

Крос-культурне дослідження економічних уявлень та ставлень студентської молоді до різних форм економічної активності, проведене Т. Тишкою разом з його французьким колегою П.Вергесом (13), поставило чимало питань, особливо актуальних для українського студентства в часи трансформації економічного устрою країни: у який спосіб молоде покоління сприймає економічну політику держави, бачить чи не бачить перспективи її розвитку, якими економічними знаннями володіє, як оцінює власні економічні можливості в майбутньому, чи володіє економічними знаннями і якою є практика їх застосування особами чоловічої і жіночої статі. Наприклад, студенти з Франції та Голландії негативно оцінюють хабарництво (давання чи їх отримання) в економічній поведінці індивіда чи групи, чого не спостерігалось серед опитаних польських та угорських студентів.

Окрім традиційних опитувальників на виявлення рівня економічних знань та гендерних особливостей ставлень студентської молоді до економічних реалій в сучасній Україні, нашим завданням був пошук стандартизованих методик, спрямованих на поглиблену рефлексію нею своїх економічних потенцій в сьогоденні та майбутньому.

Пілотажна апробація низки опитувальників дала змогу виявити найбільш придатні і водночас маловідомі в практиці вітчизняної психодіагностики. Серед них тест соціальних компетенцій в адаптації Анни Матчак( ), спрямований на оцінку ефективності функціонування молоді людини в типових соціальних ситуаціях. Таке функціонування пояснюють також здібностями соціальними, міжособистісними. Психологи вважають соціальні компетенції – прогностикою ефективності функціонування молоді людини в будь-яких сферах професійної діяльності. При цьому проявами її культури виступає з одного боку здатність індивіда реалізувати власні цілі, з іншого – здатність узгоджувати власну поведінку з очікуваннями соціуму.

Органічною складовою соціальної компетенції є асертивність в економічній активності. В основі соціальних умінь – уміння презентувати себе в соціальних ситуаціях, отримувати і контролювати потрібну комунікативну інформацію, обирати правильну стратегію спілкування. Тип вибору соціальної комунікації залежить від виховання, в тому числі і гендерного. Опитувальник дає змогу визначити ступінь задоволення індивідом кількістю і якістю соціальних

контактів, ефективністю праці в реалізованих контактах тощо. Основі блоки опитувальника Анни Матчак (9) побудовані на засадах соціальних вмінь, виокремлених в працях М. Аргайла (6), а саме: виявлених в ситуації інтимного спілкування (діагностується вміння підтримувати близькі, приятельські контакти, як наприклад, подільність особистісними переживаннями, або здатність бути довіреною особою); ситуації експозиції соціальної, в яких особа стає об'єктом уваги і оцінки з боку багатьох незнайомих людей і, нарешті, в ситуаціях, які вимагають асертивності в реалізації власних цілей і потреб шляхом впливу на інших, або вміння протистояти їхньому впливові. Запропоновані в опитувальнику питання фіксують ситуації ділового спілкування, які вимагають пристосування і виконання чітко окреслених норм поведінки. Для того, щоб діагностика соціальних вмінь не була такою очевидною для досліджуваних, автори опитувальника додали до кожної з вищенаведених груп питань позиції недіагностичні – оцінку умінь інтелектуальних, технічних, спортивних, артистичних тощо.

Результати тесту, апробовані на досліджуваних студентах, представниках різних професійних груп (інформатики, бухгалтери, поліцейські тощо), доводять, що як і «Велика п'ятірка» якостей, соціальні вміння корелюють з успішністю володіння професійними знаннями і вміннями будь-якого напрямку (з невеликим підвищенням показників за шкалою соціальної експозиції у молодих вчителів).

Тест «Людина в праці» (А.Матчак, А.Яворовська і інші) спрямований на діагностику ступеня інтернальності-екстернальності особистості в професійному функціонуванні. Не випадково підшкали загального локусу контролю включають такі параметри, як відчуття неефективності, залежність від збігу обставин, долі, інших, відчуття контролю, бачення причин успіхів і поразок. Вищезазначені параметри підсумовуються показником відчуття загального контролю власного життя (10).

Не менш важливими для прогнозування економічної активності і відповідної культури є впевненість молоді людини у власній економічній спроможності і успішності. З цією ми зупинились на показниках тесту «Самооцінних ставлень» (Е.Обрайан, С. Епштейн), які включали такі параметри: самооцінка в цілому, компетентність, буття коханим, популярність, здібності до лідерства (керівництва), самоконтроль, фізична привабливість, вітальність (7).

Загальна самооцінка, яка інтегрувала в собі різні аспекти функціонування в соціумі, слугувала перцептивною самопрогностикою для молоді людини перспектив фахового, економічного самоствердження і самоповаги в соціальному довіллі.

Показником зрілості свідомості і самосвідомості в орієнтаціях на перспективу економічного самоствердження були особливості самооцінки молодими людьми життєвих цілей згідно тесту «Опитувальник життєвих настановлень» Річарда Кламута (8).

намагається отримати з життя набагато більше і має великий арсенал мотивації досягнень. Низькі результати свідчать про брак бажання. Він включав діагностику таких параметрів життєвих настановлень: чіткі і добре окреслені цілі буття, а також почуття керування ним при переході від минулого до майбутнього.

Різний рівень його керування виникає через брак цілей до реалізації, що в свою чергу призводить до невпевненості щодо пріоритету цінностей і браку позитивного досвіду, пов'язаного з досягненням мети. Якщо результати тестування високі, це означає, що молода людина живе переконаннями про наповнення життя значущими смислами і має інтегрований, гармонійний образ себе і власного самоствердження, почуття порядку в світі, оскільки саме її самоствердження є впорядкованим та внутрішньо узгодженим. Такі молоді люди акцептують власну екзистенцію та буття інших і життя в цілому.

Якщо результати низькі, то навряд чи людина є автором власної долі і керує життям, оскільки його події не залежать від неї, а рішення є більш детермінованими зовнішніми чинниками або збігом обставин.

Високі показники екзистенційної пустки означає, що особа відчуває брак життєвих цілей, можливості спрямування життя на певні вчинки, переживання апатії, нудьги, легковажного ставлення до розпочатої діяльності низькі результати: особа не зазнала екзистенційної пустки, вона має ефективність сенсотворчу і активність цільову.

Високі показники пошуку цілей означає прагнення вийти з рутини життя, мотивацію прийняття нових викликів самоствердження. Така молодь прийняття життєвих змін, пасивність, невизначеність в поточних та віддалених цілях.

Комплекс вищезазначених методик, на наш погляд, дає змогу з'ясувати глибинні причини економічної пасивності, апатичності студентської молоді як в оволодінні професійною діяльністю, плануванні сценарію власного фінансового самоствердження, так і в освоєнні азів поточної економічної підприємливості у плануванні власного бюджету, організації побуту в гуртожитку чи батьківській сім'ї. Психодіагностичні показники можуть слугувати дороговказом на шляху розуміння причин гендерних відмінностей в освоєнні різнопланових економічних знань та економічної поведінки на рівні сім'ї та соціальних інституцій.

Використана література

1. Максименко С.Д. Генезис существования личности. – К.: Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с.

2. Міщенко О.О. Економічна культура особистості та її соціалізуючі функції / О.О. Міщенко // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименко. – К., 2007. т. IX, ч. I. С. 295-371.

3. Москаленко В., Шайгородський Ю., Міщенко О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект (монографія). – К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013 – 348 с.

4. Штылева Л.В. Фактор пола в образовании. Гендерный подход и анализ. – М. ПЕРСЭ, 2008. – 316 с.

5. Каменская С.Н. Гендерный подход в педагогике – Ростов на Дону, Изд-во: Ростовского Университета, 2006. - 176 с.

6. Argyle M. Zdolnosci społeczne. W: S. Moscovici (red.) Psychologia społeczna w relacji ja – inni. Warszawa: WsiP, 1998. str. 77-104.